

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

УДК 37.015
DOI 10.32342/2522-4115-2018-16-1

Н.В. АКІМОВА,
*кандидат філологічних наук, докторант
кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗНАЧЕНЬ ТА СМИСЛІВ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ

Проаналізовано деякі поширені класифікації значення та сенсу. Визначено їх диференційні ознаки. Запропоновано дефініції: значення тлумачаться як семантичні одиниці, що тісно пов'язані зі словами і містять елементи дефініцій, що збігаються, значення кодифіковані у словнику; сенс – це новий, індивідуальний і оригінальний компонент семантики, що привносить у текст конкретний читач. На основі цих визначень впорядковано типологію значення та сенсу в контексті проблеми розуміння тексту.

Ключові слова: значення, сенс, смисл, розуміння, текст.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві людина постійно має справу з текстами. Часто взаємодія з іншими людьми опосередкована текстами, відповідно, від успішності розуміння цих текстів багато в чому залежить ефективність міжособистісної комунікації та співпраці. Усвідомлюючи це, сучасні українські психологи почали досліджувати різні аспекти проблеми розуміння тексту. Зокрема Н.В. Чепелева однією з перших привернула увагу наукової громадськості до важливості вивчення цієї проблеми [14]. Подальшого розвитку ця тема набула в дисертаційних дослідженнях її учнів: Р.В. Кириченко («Вплив смислової структури тексту на його розуміння студентами») та Л.І. Романовської («Когнітивний стиль особистості як чинник процесу розуміння тексту»). Наразі ця проблема розуміння продовжує активно вивчатися в плані розуміння релігійних текстів (Н.М. Савелюк [9]) та навчальних і художніх матеріалів (Н.В. Харченко [13]). Між тим вчені, розглядаючи різні аспекти зазначеної проблеми, сходяться у думці, що механізм розуміння сконцентровано навколо взаємодії значень та сенсів, що зіштовхуються в процесі розуміння. Проте досі немає чіткої теоретичної межі між цими поняттями, незважаючи на їх популярність, вони так і не набули належної операціоналізації. Існуючі класифікації значень та сенсів також потребують систематизації на основі чіткої диференціації цих понять.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні варіанти систематизації значень та смислів активно пропонуються сучасними дослідниками, зокрема Г.О. Балл класифікує їх за ступенем об'єктивності – суб'єктивності [2, с. 61–67], А.Г. Шмельов – за ініційованою ними реакцією [15, с. 22–26], О.О. Залевська – за ознакою індивідуального чи загального змісту [4, с. 40], Й.А. Стернін – за формальними характеристиками [12, с. 171–172], контекстуального критерію дотримується у своїй типології Ф.С. Бацевич [3, с. 77–78]. Також у сучасній на-

уковій літературі нескладно відшукати й інші класифікації. Така різноманітність підходів засвідчує складність та багатоаспектність досліджуваного явища.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї статті є аналіз поширених класифікацій значень та сенсів, виокремлення їх диференційних ознак і розробка на цій основі типології в контексті теорії розуміння тексту.

Виклад основного матеріалу. Більшість актуальних наукових теорій розуміння тексту сконцентровано навколо значення і сенсу, взаємодія яких, ймовірно, і є механізмом розуміння. За свідченням Д.О. Леонтьєва, у російській і німецькій мовах у більшості випадків ці слова розглядаються як синоніми; а в англійській і французькій мовах переважно використовується тільки одне зі слів (англійське *meaning*, а не *sense* і французьке *sens*, а не *signification*) [6, с. 8]. У російськомовній літературі плутанина доходить до того, що деякі автори розглядають смисли як окремий випадок значень, в той час як інші – значення як окремий випадок смислів [1; 15]. У класичній психологічній літературі значення та сенси трактують по-різному (табл. 1).

Таблиця 1

Диференціація значення та сенсу в класичній психології

Автор підходу	Значення	Сенс
Л.С. Виготський [10, с. 193]	Властивість знака, результат віднесення змісту свідомості до певного типу явищ	Те, що входить у значення (результат значення), але не закріплено за знаком; сенс ширше значення
О.Р. Лурія [7, с. 54]	Стойка система узагальнень, що стоїть за словом, однакова для всіх, людей	Індивідуальне суб'єктивне значення слова, складається з тих зв'язків, які стосуються певної ситуації
Ю.А. Сорокін [11, с. 59]	Сутність предмета, співвіднесена з деяким знаком	Інтерпретація певного значення на основі колективного та/або особистого досвіду
Д.О. Леонтьєв [5, с. 20]	Об'єктивні властивості і зв'язки об'єктів і явищ, загальне і соціальне	Відображення індивідуально значущих властивостей, ставлення суб'єкта до об'єктів і явищ, не заданий а priori, а створюється на кожному етапі; джерелом, що приписує сенс речам, є свідомість, актуальний впорядкований досвід

Важливим аспектом у розумінні суті значень та сенсів є аналіз класифікації їх форм. Зокрема Г.О. Балл виокремлює триаду: об'єктивне (реальне) значення – суб'єктивне значення – суб'єктивний смисл. Він зауважує, що суб'єктивне значення – це присутнє в індивідуальній свідомості відображення властивостей того чи іншого фрагмента об'єктивної реальності, а смисл (суб'єктивний) – психічне відображення взаємозв'язку суб'єктивного значення цього об'єкта з актуальними потребами конкретного суб'єкта [2, с. 61–67]. А.Г. Шмельов виділяє оперативні (відповідно до алгоритму $S \leftrightarrow R$) та афективні (відповідно до алгоритму $S \leftrightarrow E$) значення [15, с. 22–26]. О.О. Залевська визначає загальносистемне і психологічне значення: перше включає знання, що поділяють (за домовленістю) всі носії тієї або іншої мови (культури), узгоджується з дефініціями тлумачних словників і забезпечує взаєморозуміння людей у процесі комунікації; друге є результатом процесу співвідношення загальносистемного значення з індивідуальним образом світу, тобто розуміння значення слова, встановлення його «для себе» [4, с. 40]. У психолінгвістиці в працях Й.А. Стерніна диференціюються лексикографічне і психологічно реальне значення слова: значення, що фіксується в словниках відповідно до принципу редукціонізму, тобто мінімізації ознак, можна умовно назвати лексикографічним, оскільки воно сформульоване (змодельоване) спеціально для подання слова у словниках. Таке значення часто є недостатнім для опису реального функціонування слова, воно завжди за обсягом менше реального значення, що існує у мовній свідомості.

У зв'язку з цим видається доцільним говорити про існування ще одного типу значення – психологічно реального, тобто впорядкованої єдності всіх семантичних компонентів, які реально пов'язані з певною звуковою оболонкою у свідомості носіїв мови. Це той обсяг семантичних компонентів, який актуалізує ізольовано взяте слово у свідомості носіїв мови,

в єдності всіх утворюючих його семантичних ознак – більш і менш яскравих, ядерних і периферійних [12, с. 171–172]. Не викликає сумнівів той факт, що найближче (за О.О. Потебнею), психологічно реальне (за Й.А. Стерніним) або психологічне (за О.О. Залевською) значення не збігається із словниковою дефініцією, і, якщо слово активно використовується, певно, що трактування, дане носіями мови, буде ширше лексикографічного. Але чи можемо ми в цьому випадку говорити про значення або мова йде вже про сенс? Припустимо, що загальний компонент визначень слова, отриманих від носіїв мови, ще можна розглядати як значення (і то не завжди), але індивідуальні й оригінальні варіанти тлумачень правильніше інтерпретувати як сенси. Таким чином, власне значенням є лише подальше, лексикографічне. А найближче, психологічно реальне значення, радше, є результатом взаємодії читацької свідомості із словниковим значенням і контекстом, і в такому розумінні є, по суті, сенсом.

Сенс як актуалізоване значення розглядає й Ф.С. Бацевич [3, с. 77–78]. Він вирізняє кілька типів сенсу: мовленнєві/актуальні (результат взаємовпливу мовних знаків у контексті вислову. Так, у реченні *Ольга не зможе нести цю валізу: адже вона жінка* актуальний сенс слова *жінка* – «фізично слабка»); особистісні (індивідуальна, потенційна інформація, неповторний концепт у комунікації, який залежить перш за все від внутрішнього світу учасників спілкування, контексту комунікації, специфіки каналу спілкування, наявності та якості зворотного зв'язку, а також ряду інших складових); комунікативні (результат комунікативних стратегій всіх учасників (кооперативного) спілкування в межах певного контексту і ситуації з використанням вербальних, невербальних і паравербальних засобів). Подібної позиції дотримується й А.І. Новіков, який вважає значення засобом актуалізації сенсу в певному вислові, мотивуючи свою думку тим, що значення тієї або іншої одиниці є елементом мовної системи, тоді як конкретний сенс – це явище мовлення, що має ситуативну зумовленість, протиставлення сенсу значенню здійснюється як протиставлення конкретно ситуативного (прагматичного) змісту повідомлення його абстрактному мовному змісту [8, с. 137].

О.О. Залевська наголошує на багатоаспектності значення: замість суперечок за принципом «або – або» (тобто відстоювання винятковості того чи іншого способу репрезентації – вербального або образного, модально специфічного або амодального, пропозиційного або якогось ще) необхідно визнати множинність («поліфонію») форм репрезентації значень в індивіда (тобто принцип кон'юнкції «і...і») з постановкою завдання виявити, для користування якими видами значень і за яких умов найбільш типовими є ті чи інші пріоритети у виборі певних стратегій і опор в умовах функціонування слова як надбання індивіда [4, с. 101]. Цю думку можна проілюструвати в межах п'яти виокремлених нею підходів до значення [4, с. 104–117]:

1. Асоціативний: значення як комплекс асоціацій, таке розуміння поширене в межах когнітивної психології, і може бути підставою для виділення асоціативного значення.

2. Параметричний: комплекс складових, ступінь вираженості яких можна виміряти на основі інтенсивності характеристик, цей підхід поширюється в межах психосемантики, і може бути підставою для виділення конотативного значення.

3. Характерологічний: набір ознак, які характеризують позначений словом об'єкт, такий підхід ідейно наближується до структуралізму, в цьому аспекті можна говорити про типове значення.

4. Прототипічний: набір типових значущих ознак, акцент на значущості зближує цю концепцію з гештальт-психологією і дозволяє виокремити прототипічне значення.

5. Ситуативний: значення реалізується через включення його в більшу одиницю, пропозицію, фрейм, сценарій, подію, утворюючи поля, групи тощо, таке розуміння розвиває ідеї феноменології і передбачає можливість виділення контекстного значення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, значення тісно пов'язані зі словами і містять елементи дефініцій, що збігаються, і кодифіковані у словнику. Сенс – це нове, індивідуальне й оригінальне, що привносить у текст конкретний читач. За умови аналізу пропонованих класифікацій з урахуванням виокремлених диференційних ознак значення та смислу варто зауважити, що значення можуть бути типові та прототипічні, тоді як смисли – асоціативні, конотативні та контекстні.

Перспективи дослідження вбачаємо у розробці методики дослідження успішності розуміння тексту на основі диференціації значень та смислів.

Список використаних джерел

1. Агафонов А.Ю. Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психологической теории смысла / А.Ю. Агафонов. – Самара: БАХРАХ-М, 2000. – 336 с.
2. Балл Г.О. Категорії значення і смислу в аналізі соціальної поведінки / Г.О. Балл // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / за заг. ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби та ін. – К., 2003. – С. 61–67.
3. Бацевич Ф.С. Прологомены к теории коммуникативного смысла / Ф.С. Бацевич // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49, т. 1. – С. 77–79.
4. Залевская А.А. Введение в психолингвистику / А.А. Залевская. – М.: Российск. гос. ун-т, 1999. – 382 с.
5. Леонтьев Д.А. Значение и личностный смысл: две стороны одной медали / Д.А. Леонтьев // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17, № 5. – С. 19–30.
6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 488 с.
7. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия; под ред. Е.Д. Хомской. – М.: МГУ, 1979. – 320 с.
8. Новиков А.И. Смысл: семь дихотомических признаков / А.И. Новиков // Теория и практика речевых исследований. – М.: МГУ, 1999. – С. 132–144.
9. Савелюк Н.М. Психологія розуміння особистістю релігійного дискурсу: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: спец. 19.00.01 – загальна психологія; історія психології / Н.М. Савелюк. – Київ, 2018. – 36 с.
10. Семенуха О.І. Психосемантика: тенденції та перспективи дослідження індивідуальної свідомості / О.І. Семенуха // Психологічні перспективи. – 2010. – Вип. 15. – С. 191–198.
11. Сорокин Ю.А. Психолінгвістическіе аспекты изучения текста / Ю.А. Сорокин. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
12. Стернин И.А. Значение в языковом сознании: специфика описания / И.А. Стернин. – Вопросы психолінгвістики. – 2006. – № 4. – С. 171–179.
13. Харченко Н.В. Розуміння як психологічний феномен / Н.В. Харченко // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics. – 2014. – Вип. 15. – С. 178–193.
14. Чепелева Н.В. Психологія читання навчальної та наукової літератури в системі професійної підготовки студентів: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Чепелева Наталя Василівна; КДПІ ім. М.П. Драгоманова. – К., 1992. – 40 с.
15. Шмелев А.Г. Концепция систем значений в экспериментальной психосемантике / А.Г. Шмелев // Вопросы психологии. – 1983. – № 4. – С. 16–28.

References

1. Ahafonov, A.Yu. (2000). *Chelovek kak smyslovaia model mira. Prolehomeny k psikhologicheskoi teorii smysla* [Man as a semantic model of the world. Prolegomena to the psychological theory of meaning]. Samara, BAKhRAKh-M, 336 p. (In Russian).
2. Ball, H.O. (2003). *Katehorii znachennia i smyslu v analizi sotsialnoi povedinky* [Categories of meaning and sense in the analysis of social behavior]. *Sotsialno-psykholohichnyi vymir demokratychnykh peretvoren v Ukraini* [Socio-psychological dimension of democratic transformations in Ukraine], pp. 61-67. (In Ukrainian).
3. Batsevich, F.S. (2004). *Prolehomeny k teorii kommunikativnoho smysla* [Prolegomena to the theory of communicative sense]. *Kultura narodov Prichernomoria* [Culture of the peoples of the Black Sea], no. 49, vol. 1, pp. 77-79. (In Russian).
4. Zalevskaia, A.A. (1999). *Vvedenie v psikholinhvistiku* [Introduction to psycholinguistics]. Moscow, Rossiiskii gosudarstvennyi universitet, 382 p. (In Russian).
5. Leontev, D.A. (1996). *Znachenie i lichnostnyi smysl: dve storony odnoi medali* [Meaning and personal meaning : two sides of the same coin]. *Psikhologicheskikh zhurnal* [Psychological Journal], no. 17, vol. 5, pp. 19-30. (In Russian).
6. Leontev, D.A. (2003). *Psikhologhiia smysla: stroenie i dinamika smyslovoi realnosti* [Psychology of sense: the structure and dynamics of semantic reality]. Moscow, Smysl Publ., 488 p. (In Russian).

7. Lurii, A.R. (1979). *Yazyk i soznanie* [Language and consciousness]. Moscow, MHU Publ., 320 p. (In Russian).
8. Novikov, A.I. (1999). *Smysl: sem dikhotomicheskikh priznakov* [Sense : seven dichotomous signs]. *Teoriia i praktika rechevykh issledovaniy* [Theory and practice of speech research]. Moscow, MHU Publ., pp. 132-144. (In Russian).
9. Saveliuk, N.M. (2018). *Psykhohiia rozuminnia osobystisti relihiinoho diskursu. Avtoref. dis. dok. psikh. nauk* [Psychology of understanding the personality of religious discourse. Abstract of doc. psychol. sci. diss.]. Kyiv, 36 p. (In Ukrainian).
10. Semenukha, O.I. (2010). *Psykhosemantyka: tendentsii ta perspektyvy doslidzhennia individualnoi svidomosti* [Psychosemantics: Trends and Prospects for the Study of Individual Consciousness]. *Psykhologichni perspektyvy* [Psychological Perspectives], issue 15, pp. 191-198. (In Ukrainian).
11. Sorokin, Yu.A. (1985). *Psikholinhvisticheskie aspekty izuchenii teksta* [Psycholinguistic aspects of studying a text]. Moscow, Nauka Publ., 168 p. (In Russian).
12. Sternin, I.A. (2006). *Znachenie v yazykovom soznanii: spetsifika opisaniia* [Meaning in the linguistic consciousness: the specifics of the description]. *Voprosy psikholinhvistiki* [Questions of psycholinguistics], no. 4, pp. 171-179 (In Russian).
13. Kharchenko, N.V. (2014). *Rozuminnia yak psikhologichnyi fenomen* [Understanding as a psychological phenomenon]. *Psikholinhvistyka. Psikholinhvistika*. Psycholinguistics, issue 15, pp. 178-193. (In Ukrainian).
14. Chepeleva, N.V. (1992). *Psykhohiia chytannia navchalnoi ta naukovoii literatury v systemi profesiinnoi pidhotovky studentiv. Avtoref. dis. dok. psikh. nauk* [Psychology of Academic and Scientific Literature Reading in the System of Students' Professional Training. Abstract of doc. psychol. sci. diss.]. Kyiv, KDPI im. M.P. Drahomanova Publ., 40 p. (In Ukrainian).
15. Shmelev, A.H. (1983). *Kontseptsiiia system znachenii v eksperimentalnoi psikhosemantike* [The concept of meaning systems in experimental psychosemantics]. *Voprosy psikhologii* [Questions of psychology], no. 4, pp. 16-28. (In Russian).

Проанализированы некоторые распространенные классификации значения и смысла. Определены их дифференциальные признаки. Предложены определения: значение толкуется как семантическая единица, тесно связанная со словами и содержащая совпадающие элементы дефиниций, значения кодифицированы в словаре; смысл – это новый, индивидуальный и оригинальный элемент семантики, который привносит в текст конкретный читатель. На основе этих определений упорядочена типология значения и смысла в контексте проблемы понимания текста.

Ключевые слова: значение, смысл, понимание, текст.

Some common classifications of meaning and sense are analyzed in the article. Their differential characteristics are determined. Definitions are proposed: meaning is interpreted as semantic units that are related to words and contain elements of definitions, meaning is coded in the dictionary; sense is a new, individual and original semantic component that a reader brings to the text. The author suggests the typology of meaning and sense organized in the context of the problem of understanding the text on the basis of these definitions.

Key words: meaning, sense, value, understanding, text.

Одержано 14.09.2018.